

અલ્લામા હાજી નાજી: એ આલિમ જેઓએ કુરઆન ગુજરાતી બોલતા લોકો સુધી પહોંચાડ્યો

શરૂઆતના વર્ષો અને ઈમાનની જાગૃતતા

૧૮૬૪ CE (૨૮ સફર ૧૨૯૭ AH) માં બોમ્બે (મુંબઈ) માં જન્મેલા ગુલામ અલી હાજી ઇસ્માઇલ — જે પછી “હાજી” તરીકે ઓળખાયા — શિહોર, ગુજરાતના મૂળ રહેવાસી વેપારી પરિવારમાં હતાં. તેઓ ખોજા શિયા મુસ્લિમોમાં દીનની જાગૃતિ લાવવાના માર્ગદર્શક બન્યા. તેમના પિતા, ઇસ્માઇલ ભાઈ, પહેલેથી જ બોમ્બેમાં વેપારમાં જોડાયેલા હતાં. પરિવાર એવા વાતાવરણમાં હતો જ્યાં બાળપણથી જ શિયા ઇશના આશરી મઝહબ વિશે શીખવામાં આવ્યું, એટલે વેપાર અને દીન વચ્ચે સંતુલન રહેતું.

લગભગ ૧૨ વર્ષની ઉંમરે, હાજી નાજીએ મુલ્લા કાદિર હુસૈનના દર્સમાં ભાગ લેવાનું શરૂ કર્યું. મુલ્લા કાદિર હુસૈન એક વિદ્વાન મુબલ્લિગ (આયતુલ્લા મઝંદરાનીના કહેવા પ્રમાણે) બોમ્બેમાં ખોજાઓમાં શિયા ઇશના આશરી મઝહબનો પ્રચાર કરવા આવ્યા હતા. હાજી નાજીએ કુરઆન ની તફસીર, ફારસી અને ઉર્દૂ શીખીને, મુલ્લા કાદિરના સૌથી હોશિયાર વિદ્યાર્થીઓમાં નામ કમાવ્યું અને જે ઇમામ અલ-કાઝીમ (અ) ની હદીસ પણ છે કે સાચું ઈલ્મ ફક્ત એક ખાલિસ આલીમ પાસેથી જ મળી શકે છે.^૧

^૧ ઇમામ અલ-કાઝીમ (અ): "સાચું ઈલ્મ ફક્ત એક ખાલિસ આલીમ પાસેથી જ મળી શકે છે." (તુહફ અલ-ઉકુલ, પૃષ્ઠ.૩૮૭)

એક પ્રસિદ્ધ વાર્તા છે કે શિક્ષકે એકવાર હાજી નાજીને કહ્યું હતું કે, " **આજે તમે નમ્ર રહો; એક દિવસ એવો આવશે જ્યારે લોકો તમારું સન્માન કરશે**". શરૂઆતના દિવસોથી જ હાજી નાજીનું જીવન રસુલલ્લાહના ઉપદેશો પર આધારિત હતું કે નમ્રતા ઇન્સાનના ઓહદાને વધારે છે.^૨

૧૩૦૦ AH ની આસપાસ, યુવાન હાજી નાજીએ માતા-પિતા સાથે ઝિયારત કરીને પાછા ફર્યા. થોડા સમય માટે તેઓ ડેક્કન પ્રદેશના માલેગાંવમાં ઇમામ-એ-જુમ્માહ બન્યા, જે અનુભવથી તેમને કોમની સેવા કરવાની ઇચ્છા પેદા થઇ. બાદમાં, ગુજરાતના ખોજા કોમમાં ઇલ્મની કમી જોઈને, તેમણે પોતાની મિશન શરૂ કરવા માટે ત્યાંના રહેવાસી બનીને કામગીરી શરૂ કરી.

શિષ્યવૃત્તિ, પ્રકાશન અને દીનમાં સુધારણા

અલ્લામા હાજી નાજીનો બૌદ્ધિક વારસો એ ગુજરાતી બોલતા ખોજાઓ માટે શિયા ઇસ્લામને તેમની પોતાની ભાષામાં સમજાવા, એ મહત્વના પ્રયાસ છે. તેમણે ભાવનગરમાં “ખોજા ઇશના આશરી ઇલેક્ટ્રિક પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ” સ્થાપી અને ગુજરાતીમાં ઇસ્લામિક ગ્રંથોનું ભાષાંતર કરવાની શરૂઆત કરી. તેમની એક મહત્વની નવીનતા એ હતી કે તેમણે અરબી કુરઆનને ગુજરાતી લિપિમાં લખવાની રીત વિકસાવી — ખાસ કરીને તેમના માટે જેઓ અરબી લિપિ વાંચી શકતા ન હતા.

તેમના જીવનકાળ દરમિયાન તેમણે કુરઆનની તફસીર, દુઆઓ, મરસિયા અને ફિક્કી ગ્રંથો સહિત લગભગ ૪૦૦ જેટલા ઇસ્લામિક ગ્રંથો લખ્યા અને અનુવાદિત કર્યા (કેટલાક અંદાજો મુજબ). કેટલાક પ્રસિદ્ધ ગ્રંથોમાં નીચેના સમાવેશ થાય છે:

- **અનવાર અલ-બયાન ફી તફસીર અલ-કુરઆન** – એક ગુજરાતી તફસીર, જેમાં કુરઆનના અર્થનું સ્પષ્ટ અને સરળ વ્યાખ્યાન સાથે અખ્લાકી અને રૂહાની વિચારોનું સુંદર સંયોજન છે
- **મિરાજ અલ-સદા** – શુદ્ધ ફારસી લખાણનો ગુજરાતી અનુવાદ

^૨ રસુલલ્લાહએ (saw) ફરમાવ્યું : "તમારી જાતને નમ્ર બનાવો, અને તમને સન્માનમાં આપવામાં આવશે." (બિહાર અલ-અનવાર, વોલ્યુમ.૭૨, પૃષ્ઠ.૧૨૦)

- **નૂર-એ હિદાયત** – રોજની નમાજ અને દુઆઓ માટેનું એક સરળ અને ઉપયોગી માર્ગદર્શક પુસ્તક
- **ચિશ્મા-યે ગમ** – અહલે બૈત ('a) ની પ્રશંસા અને સોગ વ્યક્ત કરતી કવિતાઓનો સંગ્રહ.
- **મજમુઆ-એ-આમલ-એ-મુક્તસર (મજમુઓ)** – મફાતિહ અલ-જિનાનમાંથી દુઆઓ અને ઝિયારતોનો ગુજરાતી અનુવાદિત સંગ્રહ, જે પ્રથમ વખત ૧૯૨૬માં પ્રકાશિત થયો હતો. આજે આ મૂળ ગુજરાતી ગ્રંથનો અંગ્રેજીમાં પણ અનુવાદ કરવામાં આવ્યો છે.

૧૩૧૦ AH (લગભગ ૧૮૯૩ CE)માં શરૂ થયેલું માસિક સામયિક **રાહે નજાત** (“મુક્તિનો માર્ગ”) તેમની શ્રેષ્ઠ રચનાઓમાંની એક માનવામાં આવે છે. આ સામયિક દ્વારા તેમણે ભારત, પૂર્વ આફ્રિકા, બર્મા, ઓમાન અને અન્ય દેશોના ખોજા કોમ માટે ઉસૂલી, અખ્લાકી, ફિક્હી અને રૂહાની મુદ્દાઓને સરળ રીતે સમજાવ્યા.

મુલ્લા કાદિરના વ્યાપક મિશન સાથે જોડાયા હોવાનાં કારણે, હાજી નાજીના લેખો પણ ઘણા ખોજા પરિવારોને આગા ખાની (ઇસ્માઇલિ) જોડાણથી દૂર લઇ ઈશના આશરી શિયા ઓળખ તરફ માર્ગદર્શન આપતા રહ્યા — જે ઈમાનમાં બદલાવ લાવવાની એક મહત્વની પ્રક્રિયા છે. તેમનો આ વારસો, જેમ કે તફસીર તદબ્બુર અલ-કુરાન, મદ્રેસા તરબિયા અભ્યાસક્રમ અને અન્ય જરૂરી પ્રકાશનોમાં સ્પષ્ટ દેખાય છે, અને આજે પણ અમારી કોમ માટે પ્રેરણાદાયક છે.

અલ્લામા હાજી નાજીની કોમમાં અને હઝ્રા ઇલ્મીયાના આલીમોની નજરમાં વિશેષ દરજ્જો દર્શાવતી એક નોંધપાત્ર ઘટના કરબલાની ઝિયારત દરમિયાન બની, જ્યારે તેમને ૨૦૦ ફિક્હી પ્રશ્નોના જવાબ આપતુલ્લાહ માઝન્દરાની પાસેથી લઈને પાછા લાવવાની જવાબદારી સોંપવામાં આવી.

દુઃખદ રીતે, ૧૩૫૧ AH (૧૯૩૨ CE)માં આગને કારણે તેમના પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ અને ઘરને ભારે નુકસાન થયું, ઘણાં હસ્તલિખિત ગ્રંથો અને અનેક મજૂરોના કામ નષ્ટ થઈ ગયા. તેમ છતાં, તેમણે સંયમ સાથે

નુકસાન સ્વીકાર્યું અને રસુલલ્લાહની હદીસ ને યાદ કાર્ય કી: "દર યાળીસ દિવસ પછી એક મોમીન નું ઇમ્તેહાન લેવાઈ છે."

નેતૃત્વ, શૈલી અને આધ્યાત્મિક વારસો

હાજી નાજીને ખાસ બનાવતું માત્ર તેમની વિદ્વતા જ નહોતું, પરંતુ તેમની નમ્રતા અને સરળતા પણ હતી. તેમને ઘણીવાર ખાદિમ અલ-કોમ ("લોકોના સેવક") તરીકે ઓળખાવવામાં આવતું. તેઓ ગુજરાતીમાં દર્સ આપતા, સરળ પરંતુ અર્થપૂર્ણ ભાષામાં વાત કરતા અને સામાન્ય ખોજાઓ સાથે જોડાયેલા રહેતા. તેમનાં દર્સ અને મજલિસ ખાલી વિચારો સુધી મર્યાદિત ન હતા; તેઓ રોજિંદા અખ્લાકી, રૂહાની, સામાજિક અને પરિવારિક પડકારોને સમજાવતા અને બંને, સામાન્ય લોકો અને શિક્ષિત સભ્યો માટે માર્ગદર્શક હતા.

ગુજરાતમાં, તેમણે ઇમામ અલ-જુમઆ તરીકે અનેક સ્થળોએ નમાજ પડાવી અને દીન ફેલાવવા નિરંતર મહેનત કરી. તેમના સુધારણા દ્રષ્ટિકોણ પ્રમાણે, તેમણે મહિલાઓ સુધી રોજિંદી ભાષામાં ઈલ્મ પહોંચાડવું, અને દીનમાં સ્થિરતા માટે ઉભા પડેલા પડકારોને સામનો કરવો મહત્વપૂર્ણ માન્યું.

૧૯૪૩ CE (૬ ઝુલ-હિજા ૧૩૬૨ AH)માં તેમના મૃત્યુ પછી, તેમને ભાવનગર, ગુજરાતમાં દફન કરવામાં આવ્યા, જે ખોજા કોમ માટે એક મોટું નુકસાન હતું. તેમ છતાં, ખાલિસ આલીમોની જેમ, તેમનો વારસો મૃત્યુ પછી પણ જીવિત રહ્યો છે — કેમ કે શરીર નષ્ટ થઈ જાય છે, પરંતુ તેમની યાદ હૃદયોમાં હંમેશા જીવંત રહે છે.^૩

^૩. ઇમામ અલી (a): "એ કુમેલ, માલદાર લોકો જીવી હોવા છતાં નષ્ટ થઈ જાય છે, જ્યારે આલીમો જ્યાં સુધી ઝિંદગી છે ત્યાં સુધી જીવંત રહે છે; મૌત પછી તેમનું શરીર નષ્ટ થઈ જાય છે, પરંતુ તેમની યાદ હૃદયોમાં હંમેશા જીવંત રહે છે." (નહજ અલ-બલાગા, હદીસ-૧૩૯)

તેમની વફાત પછી, તેમના પુત્ર ખાદિમ અલી કવસરીએ **રાહે નજાત** નું પ્રકાશન ચાલુ રાખ્યું. દાયકાઓ સુધી, તેમના પુસ્તકો ખોજા સમુદાયમાં અને પૂર્વ આફ્રિકા, ઉત્તર અમેરિકા, યુરોપ સહિત દરેક જગ્યાએ ઉપલબ્ધ હતી.

તેમનું જીવન હદીસનું પ્રતિબિંબ છે: “આલીમો પયગંબરો (a) ના વારસદાર છે.” * તેઓ એવા લોકોમાંથી છે જેઓ પોતે પયગંબર નથી, પરંતુ માર્ગદર્શનના દીપથી કોમને પ્રકાશિત કરે છે.

હાજી નાજી આજે કેમ મહત્વપૂર્ણ છે?

એવા સમયમાં જ્યારે ખોજાઓમાં દીનની સમજ નબળી હતી, હાજી નાજીએ મઝહબી પરંપરા અને સંસ્કૃતિ વચ્ચેનો ફરક દૂર કર્યો. તેમણે બતાવ્યું કે ઇસ્લામી ઈલ્મ ફક્ત થોડા લોકો પૂરતું નથી — તે સ્થાનિક ભાષામાં પણ વ્યક્ત થઈ શકે છે. કુરઆનનું ગુજરાતીમાં રૂપાંતરણ કરીને ગુજરાતી બોલતા લોકો માટે તેનો અર્થ સમજાવવો, તેમના સમયમાં એક મહત્વપૂર્ણ અને આગવું પગલું હતું.

* અલ-કાફી, વોલ્યુમ.૧, પૃષ્ઠ.૩૨, વર્ણન-૨.

તેમનું જીવન આપણને સેવા, નમ્રતા અને કુરબાનીનો પાઠ આપે છે. આગમાં તેમના જીવનભરનાં કાર્યનો નાશ થયો હોવા છતાં, તેમણે સબરથી કામ લઈને અહલે બૈત (a), તેમના સાથીદારો અને પહેલાંના આલિમોના જીવન જેવી કસોટી છે — જેમણે હિંદાયત માટે પૂરા મનથી પ્રયત્ન કર્યા, ભલે જુલમ અને સતામણીના કારણે તેમની મહેનતનો ખજાનો નષ્ટ થઈ ગયો હોય. સિવાય, ૧૨મા ઇમામ (aj)ઉદાહરણરૂપ મુહમ્મદ ઇબ્ન અબી ઉમૈર (r) — જેઓને હારુન દ્વારા કેદ કરવામાં આવ્યા હતા ત્યારે તેમની બહેને તેમની હસ્તપ્રતો દફનાવી દીધી હતી, જેના કારણે તેમના ૯૪ મૂલ્યવાન પુસ્તકો નષ્ટ થઈ ગયા હતા અને અલ-શેખ અલ-તુસી (q), જેમણે શાપુર પુસ્તકાલય સળગાવવામાં ઘણી અમૂલ્ય પુસ્તકો અને મૂળ હસ્તપ્રતો ગુમાવી — જેમાં ઇમામના સાથીઓની અસલ રચનાઓ પણ સામેલ હતી. તેમનું નેતૃત્વ શક્તિ કે દેખાવ પર આધારિત ન હતું, પરંતુ શાંતિપૂર્ણ વિશ્વાસ અને સતત પ્રયત્ન પર આધારિત હતું.

યુવા પેઢી માટે હાજી નાજી એ યાદ અપાવે છે કે જો ઇમાનનો સાચો સંદર્ભ ન રહે તો તે નબળો પડી શકે છે. તેઓ અમને વિચારવા પ્રેરણા આપે છે — આપણે કેવી રીતે પોતાની ભાષા, સંસ્કૃતિ અને દૈનિક જીવનમાં દીનને જીવંત રાખી શકીએ — એ પણ તેનો અર્થ બદલીયા વિના? અને કેવી રીતે અહંકાર માટે નહીં, પણ “હુદા લિલ-નાસ” એટલે કે લોકોની હિંદાયત માટે, ઈલ્મ અને વિદ્વત્તાથી પોતાની કોમની સેવા કરી શકાય?

અલ્લામા હાજી નાજીનો વારસો હૃદયને મજબૂત રાખતો રહે, ઈલ્મને જીવંત કરે અને ખોજા શિયા મુસ્લિમો અને ભવિષ્યની પેઢીમાં તકવાનું જાગરણ લાવે અને તેમની બરકત દરેક સત્યને શોધનારા સાથે રહે.